

УДК 330.142.1: 364.126

Сухоставець А.І.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки**Сумського національного аграрного університету***ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ**

Стаття присвячена висвітленню проблемних питань щодо формування теоретичних основ визначення соціального капіталу. Розкрито його елементи та особливості функціонування в сучасних умовах. Розглянуто формування сучасних соціальних відносин в суспільстві, обґрунтовано вплив соціального капіталу на суспільний розвиток.

Ключові слова: капітал, соціальний капітал, дефініція соціального капіталу, соціальні структури, благополуччя.

Сухоставець А.И. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА

Статья посвящена освещению проблемных вопросов формирования теоретических основ определения социального капитала. Раскрыты его элементы и особенности функционирования в современных условиях. Рассмотрено становление современных социальных отношений в обществе, обосновано влияние социального капитала на общественное развитие.

Ключевые слова: капитал, социальный капитал, дефиниция социального капитала, социальные структуры, благополучие.

Suhostavets A.I. THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE DEFINITION OF SOCIAL CAPITAL

The article is devoted to the coverage of problematic issues on the formation of the theoretical foundations for the definition of social capital. Its elements and features of functioning in modern conditions are revealed. The formation of modern social relations in society is considered, the influence of the social capital on social development is substantiated.

Keywords: capital, social capital, definition of social capital, social structures, welfare.

Постановка проблеми. Сучасний світ ставить нові вимоги щодо побудови теоретичних конструкцій економічної теорії та розвитку суспільства, а функціонування держави та її розбудови неможливо без системного формування соціального капіталу. В своєму еволюційному розвитку формування та визначення категорія «соціальний капітал» пройшла тривалий процес. Капітал в історичному розвитку розглядався як матеріальна складова виробництва, але з часом з'явилися публікації, в яких почали окремо виділяти інші види капіталу, які пов'язані з зв'язками (connections) між окремими елементами чи індивідуумами.

Експерти Світового банку відзначають: «не будь його, суспільство б просто розвалилося і не було б мови про економічне зростання, сталий розвиток і добробут людства». За твердженням одного з основоположників визначення понять «соціальний капітал» Фр. Фукуями: «Соціальний капітал необхідний для процвітання і того, що прийнято називати конкурентоспроможністю, але ще більш важливі ті її наслідки, що не відчуються в економіці так сильно, як в соціальному та в політичному житті». Досвід розвинутих країн свідчить, що забезпечити швидке та стабільне зростання економіки можна тільки за рахунок вкладу в соціальний та людський капітал. Це зростання відбувається за рахунок: освіти, постійного підвищення кваліфікації, зміцнення найрізноманітніших професійних і громадських зв'язків, виявлення та узгодження інтересів різних соціальних, професійних, етнічних, гендерних груп, культури різних народів та ін., тому, важливим на нашу думку, є розуміння сутності соціального капіталу його складових та тенденцій розвитку.

Аналіз останніх публікацій. Вивченню соціального капіталу та оцінці його впливу на рівень економічного розвитку присвячені роботи таких зарубіжних вчених як П. Бурдье, Дж. Коулмана, Р. Патнема, М. Олсона В. Портеса, Н. Ліна, Р. Барта, Ф. Вулкока, М. Пелдема, Е. Острома, Р. Роуза, Ф. Фукуями, М. Утіна, Г. Лурі, С. Шавеля, П. Шихірева, П. Содергарда, А. Тоттермана та вітчизняних – Л. Поліщука, А. Аузана, А. Конькова, М. Маліка, Є. Мішеніна, О. Славкової, О. Шпикуляка.

Постановка завдання. Мета статті полягає у розкритті економічного змісту соціального капіталу та його ролі у розв'язанні глобальних проблем розвитку, визначенні основних проблем, інституційної основи його створення, визначення особливостей використання і систематизації методів дослідження перманентності суспільного капіталу, розгляд світоглядних концепцій його пізнання в економічній системі.

Наукова гносеологія має справу з найрізноманітнішим спектром методів, найголовнішими завданнями яких є уникнення однобічності дослідження, забезпечення його комплексності, одержання достовірних і науково обґрунтованих результатів. Відповідно основою наукової детермінації соціального капіталу стає система правил, принципів і методів, за допомогою яких доречно визначати сутність та складові цієї категорії.

При проведенні дослідження використовувалися такі методи: діалектичного пізнання для розгляду категорії суспільного капіталу в єдності з логікою і теорію пізнання для всебічного дослідження в рамках багатоплановості та визначення суперечностей у всіх проявах, при якому суб'єкт не тільки пасивно відображає об'єкт, а й активно змінює, перетворює його.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальний капітал – це поняття, введене вперше П. Бурдье у статті «Форми капіталу» (1983 р.) в якій він використав його для позначення соціальних зв'язків, які можуть виступати ресурсом отримання вигід [1].

Поняття «соціальний капітал» є словосполученням, яке має особливу внутрішньофразову єдність, що характеризується певними граматичними ознаками і смисловим значенням, які випливають з його компонентів [2]. Вивчаючи витоки слів «соціальний» та «капітал» можливо дійти наступних висновків: по-перше аналіз слова соціальний відповідає: громадський, що відноситься до життя людей і їх відносин в суспільстві, а капітал – «накопичується господарський ресурс, який включений в процеси відтворення і зростання вартості шляхом взаємної конвертації своїх різноманітних форм.

В працях видатного дослідника Ф. Фукуями соціальний капітал обмежується рівнем суспільної довіри («trust»). На думку вченого, соціальний капітал – це норми (як формальні, так і неформальні) або цінності, які роблять можливими колективні дії груп людей [3]. У своїй праці «Довіра: соціальні чесноти і шлях до процвітання» Ф. Фукуяма демонструє, що саме довіра є ключовою характеристикою сучасного розвиненого суспільства. Ці аспекти, на думку вченого, стосуються як індивідуального, так і соціального рівня (довіра до суспільних інститутів і держави) [4].

Аналіз розуміння сукупності наукових робіт щодо визначення сутності соціального капіталу свідчить про наступне: Дж. Коулман вважає, що соціальний капітал, як і інші форми капіталу, є продуктивною силою, завдяки якій можна досягти таких результатів, які інакше ніяк не могли бути досягненні [5].

Р. Патнем пише: «центральна ідея соціального капіталу – це соціальні мережі і норми взаємодопомоги, які мають цінність для індивідів, які перебувають в мережах, і мають зовнішні ефекти» [6]. Розглядаючи концепцію соціального капіталу необхідно також розглянути, яке місце займає соціальний капітал в загальній структурі капіталу. Так П. Бурдьє, який у статті виділяє три основні форми капіталу: економічний капітал, культурний капітал та соціальний капітал. Він вважає, що соціальний капітал є «сукупністю реальних чи потенційних ресурсів, які пов'язані з володінням стійкою мережею більш – менш інституційних взаємин знайомств та визнання – іншими словами, з членством у групі» [1, с. 66].

П. Бурдьє і Дж. Коулмен в своїх дослідженнях указували на відмінні характеристики соціального капіталу в порівнянні з іншими його формами. Соціальний капітал, на відміну від інших видів капіталу, являє собою невід'ємний елемент у структурі соціальних відносин. Концепт полягає в тому, що володіючи соціальним капіталом, людина вступає в взаємодію з іншими індивідуумами, які є безпосередніми джерелами її блага [1; 5].

Дослідник соціального капіталу за програмою Світового Банку М. Вулкок, запропонував концепцію уявлення про «вертикальну компоненту» соціального капіталу, яку він додав до наявної дихотомії (bonding та bridging – зв'язуючий та горизонтально-інтегруючий капітал Р. Патнема) третій вимір – вертикально-інтегруючий (linking) соціальний капітал, що є специфічним випадком горизонтально-інтегруючого соціального капіталу [7]. На думку вченого головною властивістю вертикально-інтегруючого соціального капіталу є те, що він створює можливості для обміну та відносин, заснованих на довірі (цієї ж думки притримується Ф. Фукуяма, який теж пов'язує соціальний капітал з довірою) та повазі між індивідами-представниками місцевих громад та іншими корпоративними агентами в межах певного громадянського суспільства, а також за його межами.

У 1990 р. У. Бейкер дає наступне визначення «соціальний капітал – це ресурс, який отримують індивідууми зі специфічних соціальних структур, а потім використовують його, виходячи зі своїх інтересів; це дає можливість внести зміни у відносини між окремими індивідуумами» [8].

Важливий внесок у розвиток концепції соціального капіталу зробили А. Портес, який визначає соціальний капітал як «очікування стосовно соціальної дії в рамках колективу, які впливають на поведінку членів цього колективу» [9].

Ним була зроблена спроба систематизації механізмів формування соціального капіталу. Загалом виділено чотири механізми: перший – ціннісна орієнтація; другий – індивідуальна соціальна взаємодія; третій – соціальна поведінка, орієнтована на групу; четвертий – «вимушена довіра» [9].

«Соціальний капітал» як комплексне визначення трактує М. Шифф: «соціальний капітал – це набір елементів соціальної структури, що впливають на відносини між людьми і є базовими аргументами для продукування і реалізації функцій» [10].

Х. Д. Флап визначає соціальний капітал як функцію розміру мережі, сили відносин між актором, об'єм капіталу якого визначається (так званим фокальним тобто центральним актором) і іншими членами мережі та ресурсів, якими володіють члени мережі [11]. Н. Лін трактує соціальний капітал як ресурси, що містяться у соціальних мережах і обраховує об'єм соціального капіталу, сумуючи цінні ресурси (багатство, влада, авторитет) приналежні акторам з якими фокальний (центральный) актор має прями чи опосередковані зв'язки [12].

В деякій мірі поверхньо стосовно визначення соціального капіталу висловлюється Р. Барт. На його думку це «приятельські контакти між колегами по службі та більш широкі контакти, через які Ви маєте змогу використовувати свій фінансовий і людський капітал» [13].

Так аналізуючи праці Н. Ліна та порівнюючи категорії соціального та людського капіталу можна сказати, що вони змістовно збігаються [14].

Слід зазначити, що, П. С. Адлер і С. В. Квон виділяють три групи підходів до визначення форми соціального капіталу [15]. Вони стверджують, що перші, які відносяться до групи аналізують зовнішні зв'язки та відповідають уявленням Р. Патнема. Він стверджує, що соціальний капітал з'єднується з зовнішнім та пов'язує індивідів, які належать до різних соціальних груп. Дослідження, проведені П. Еванс, Дж. Ішам, Д. Нараян, М. Вулкоком, показали, що для забезпечення сталого розвитку економіки необхідне партнерство бізнесу, суспільства і держави [16].

Соціальний капітал, на думку В. Сікори, стає на сьогодні одним з головних напрямків економічного мислення та формується як нова парадигма. На думку автора це соціальний капітал фактично складає 78 % в сукупному багатстві розвинених ринкових економік [17].

Деякі вчені стверджують, що «у найзагальнішому вигляді соціальний капітал можна визначити як властивість товариств, яке дозволяє індивідам спільними силами працювати на загальний результат або здатність спільнот до колективних дій», як вважає Поліщук Л. І. [18].

А. Т. Коньков визначає соціальний капітал як «сукупність структурно оформлених соціальних відносин, заснованих на взаємно поділюваних і підкріплюються нормами, зобов'язання і уявленнями, використання яких дозволяє отримувати доступ до різноманітних благ і підвищувати ефективність колективної діяльності» [19]. Економічна корисність соціального капіталу полягає в його здатності зменшити трансакційні витрати, інновації, розвитку технологій, інформаційної асиметрії, яке досягається за рахунок віддачі від якості освіти, взаємин, поліпшення соціальної несправедливості, інтеграції вразливих верств населення в суспільне життя. Соціальний капітал як основу суспільного блага розглядає такий вчений як Славкова О.П. [20].

На відміну від людського капіталу соціальний формується в мережі соціальних зв'язків, які вико-

ристовуються для транспортування інформації, економічних ресурсів, навчання правилам поведінки, формування репутації. М. Олсон виявив, що участь індивідів у великих добровільних організаціях, таких, як профспілки, професійні лобі, інші групи інтересів, залежить не від колективних вигод, що надаються ними в формі селективних винагород за участь і відвідування зборів або накладаються ними стягнень формі штрафів та інших індивідуалізованих санкцій [21].

Аузан А. та Тамбовцев В. пов'язують накопичення соціального капіталу з розвитком суспільства, яке складається з організації людського суспільства, відмінною їх рисою є неприбутковий (некомерційний) характер і добровільність участі громадян у цих організаціях [22].

В працях деяких вчених спостерігається філософсько-історичний ухил, в якому в формуванні соціального капіталу акцентують роль культури, що, зумовлено спробами осягнення впливу ідейних факторів соціальної зміни, так концепція П. Сорокіна [23] визначає соціальний капітал як циклічну соціокультурну динаміку суперструктур чи концепція С. Хантінгтона [24] яка визначає соціальний капітал як «конфлікт цивілізацій».

На думку М. В. Рябінчука [25] культурно-цивілізаційні відмінності зумовлюють змістовну специфіку форм соціального капіталу, але не детермінують його формальну структуру. Перевага структурно-мережевого базису над культурно-символічною надбудовою, коректується при осмисленні процесів репродукції соціального капіталу, що характеризуються рефлексивністю [25].

Серед сучасних вчених спроби інтерпретації поняття «соціальний капітал» можна знайти в окремих публікаціях, так соціолог Н. Бусова провела аналіз поняття «соціальний капітал», яке наведено в працях Ф. Фукуями [26].

Аналіз різних підходів, проведений Кіреєвою О. Б. показує, що соціальний капітал може бути визначений як рівень кооперації, спрямований на досягнення загальних цілей, чисельність організацій взаємодопомоги, щільність (насиченість зв'язків) неформальної мережі, ступінь довіри до інших людей і різних інституцій [27].

На думку Мішеніна Є. В. соціальний капітал на рівні економічної організації (підприємства) найменше представлений в літературі окремими дослідженнями. Позитивні ефекти цього капіталу можуть отримувати тільки члени відповідної економічної організації, і вони не поширюються на членів [28].

На думку О.І. Дем'янчука, на відміну від звичайного капіталу «соціальний капітал» являє собою «суспільне благо» («public good»). Подібно до інших суспільних благ «соціальний капітал» не може бути наданий в необхідних кількостях приватним особам, а тому він має бути побижним продуктом інших видів соціальної активності [29].

В. Степаненко здійснив аналіз концепції соціального капіталу в умовах посткомуністичного суспільства і показав його зв'язок з формуванням громадянського суспільства в Україні [30].

М. Лесечко та О. Сидорчук аналізують соціальний капітал з позицій державного управління та відносин держави з носіями соціального капіталу [31]. Е. Гугнін та В. Чепак визначають соціальний капітал як одну з форм капіталу, що, будучи багатифункціональним, сприяє задоволенню інтересів індивіда і водночас обслуговує суспільні та групові інтереси [32].

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи вищенаведене корисні ефекти соціального капіталу виходять далеко за межі ринкового сектора. Втільнений в громадських організаціях і в перевтіленнях неформальних зв'язків, цей ресурс сприяє зміцненню позиції сім'ї, поліпшення мікроклімату в освітніх установах, зниження рівня злочинності. Часто відзначається і його внесок у поліпшення здоров'я населення. Іншими словами, по соціальному капіталу цілої низки напрямків сприяє збереженню та підвищенню якості потенціалу нації. При цьому відносини, які формують соціальний капітал, несуть в собі не конкурентний початок, а початок співпраці та єднання.

Соціальний капітал – це, з одного боку, суспільне благо, а з іншого боку це вид капіталу з усіма властивостями притаманними цій категорії та його рівень виливає на економічний розвиток країни. Сутність категорії соціальний капітал полягає у формуванні стійких зв'язків між сторонами.

Вивчаючи дане питання ми прийшли до висновку, що теорії соціального капіталу є сучасним інструментарієм економічної теорії та політичної економіки і сама концепція соціального капіталу дає потужний інструмент науковцям для досліджень, тому що на даний момент закладаються методологічні основи вивчення даного багатогранного поняття.

Опираючись на дослідження різних наукових шкіл та теорій вивчення соціального капіталу аналізуючи форми та наслідки відносин в соціумі, роботу інститутів, соціальні мережі та якість життя можна визначити вплив соціального капіталу на суспільний розвиток. На нашу думку це питання дуже важливе та потребує подальших розвідок.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бурдьє П. Форми капіталу [Електронний ресурс] / П. Бурдьє // Економічна соціологія : електронний журнал. – Т. 3. – № 5. – 2002. – С.60-74. Режим доступу : https://ecsoc.hse.ru/data/2011/12/08/1208205039/ecsoc_t3_n5.pdf#page=60
2. Бурдьє П. Начала. Choses dites: Пер. с фр./Pierre Bourdieu. Choses dites. Paris, Minuit, 1987. Перевод Шматко Н. А. / – М.: Socio-Logos, 1994. – 288с.
3. Фукуяма Ф. Великий крах: людська природа і відновлення соціального порядку. [Текст]. Львів: Кальварія, 2005. – 380 с.
4. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: Пер. с англ. [Текст] / Ф. Фукуяма. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 730 с
5. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122-139. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. <http://ecsocman.hse.ru/data/217/076/1232/011KOULMAN.pdf>.
6. Патнам Р.Д. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р.Д. Патнам, Р. Леонарді, Р.І. Нанетті ; пер. з англ. В. Ющенко. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 302 с.
7. Woolcock, M. Social Capital and Economic Development: Towards a Theoretical Synthesis and a Policy Framework [Text] / M. Woolcock // Theory and Society. – 1998. – № 27(2). – P. 151 – 208.
8. Baker, W. Market networks and corporate behavior [Text] / W. Baker // The American Journal of Sociology. – 1990. – Vol. 96, no. 3. – P. 589-625.
9. Portes A. Social capital: Its origins and application in modern sociology / A. Portes [Text] // Annual Review of Sociology. – 1998. – Vol. 24. – P. 1-24.
10. Schiff, M. Social Capital, Labor Mobility, and Welfare [Text] / M. Schiff // Ration Society. – 1995. – Vol. 4. – P. 157-175.
11. Flap H. D. . No man is an island: The research programme of a social capital theory [Electronic resource] / H. D. Flap // Conventions and Structures in Economic Organization. Retrieved from <http://www.fss.uu.nl/pubs/hflap/2001nomanisanisland.pdf>.
12. Lin, N. Conceptualizing Social Support [Text] / N. Lin, A. Dean & W. Ensel (Eds) // Social Support, Life Events, and Depression, 1986. – P. 17-30.

13. Burt, R. S. Structural Holes: The Social Structure of Competition [Text] / R. Burt. – Cambridge (MA), Harvard University Press, 1992.
14. Lin, N. Social Capital: A Theory of Social Structure and Action [Text] / N. Lin. – London and New York, Cambridge University Press, 2001. – 278 p.
15. Adler P. S. Social Capital: Prospects for a new concept [Text] / P. S. Adler, S. W. Kwon // Academy of Management Review. – 2002. – № 1. – P. 17–40.
16. Woolcok M., Narayan, D. Social Capital: Development Theory [Text] / M. Woolcok, D. Narayan // Research, and Policy, The World Bank Reserch Observer. – 2000. – № 15(2). – P. 225–249.
17. Сікора В. Виступ на круглому столі «Безпека економічних трансформацій» / У кн.: Від соціального забезпечення до соціальної політики: 36. ст. за ред. Я.А. Жаліла. – К.: Сатсанга, 2001. – 100 с. (Сер. «Безпека економічних трансформацій», Вип. 16) // www.niss.gov.ua/kio/Table/Jalilo16/022.htm.
18. Полищук Л. Экономическое значение социального капитала / Л. Полищук, Р. Меняшев // Вопросы экономики. – 2011. – № 12. – С. 46–65 ; [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.mirbis.ru/data/File/KSO/.../Part1/Есопомическое_значение.doc Шокола Я. Как важно быть социальным [Электронный ресурс] // Экспертный канал «Открытая экономика». – Режим доступа: <http://www.opes.ru/1327507.html>.
19. Коньков А. Т. Социальный капитал как концепция экономической социологии и его роль в системе экономического взаимодействия [Текст]: дис... док. соц. / Коньков А. Т.; - М., 2007. – 340 с.
20. Славкова О. П. Развитие сельских территорий: теория, методология, практика : монография / О. П. Славкова. – Сумы : Сум. нац. аграр. ун-т, 2010. – 330 с.
21. Olson N. The logic of collective action [Electronic resource] / N. Olson // Harvard University Press Cambridge. Massachusetts London. England. – 2002. – 199 s. Retrieved from <http://outsidethetext.com/archive/Olson.pdf>.
22. Аузан А., Тамбовцев В. Экономическое значение гражданского общества / А. Аузан, В. Тамбовцев // Вопросы экономики. – 2005. – №5. – С. 28 – 49.
23. Сорокин П. Социальная и культурная динамика [Текст] / П. Сорокин. – СПб. : РХГИ, 2000. – 1054 с.
24. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций [Текст] / С. Хантингтон. – М.: АСТ, 2007. – 576 с.
25. Рябінчук М. В. Соціальний капітал: структура та зміст [Електронний ресурс] / М. В. Рябінчук // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2012. – № 2. – С. 59-64. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_fpp_2012_2_9
26. Бусова, Н. А. Культурные корни социального капитала [Текст] / Н. А. Бусова // Социологические исследования. – 1999. – № 8. – С. 21–35.
27. Кіреєва, О. Б. Тенденції розвитку теорії «соціального капіталу» / О. Б. Кіреєва // Тенденція розвитку теорії «соціального капіталу» / Електронний режим доступу // <http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2009-01/KireevaStat.pdf>
28. Мишенин, Е. В. Социальный капитал: теоретические подходы к формированию сущности и содержания [Текст] / Е. В. Мишенин, Н. В. Олейник // Механізм регулювання економіки. – 2008. – № 3, Т. 2. – С. 84-91.
29. Дем'янчук О. І. Елементи соціального капіталу / О. І. Дем'янчук // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Економіка. – 2010. – Вип. 14. – С. 271-279. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2010_14_33
30. Степаненко В. Соціальний капітал у соціологічній перспективі: теоретико-методичні аспекти дослідження / В. Степаненко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 2. – С. 24–41.
31. Лесечко М. Д. Соціальний капітал: теорія і практика : [монографія] / М. Д. Лесечко, О. Г. Сидорчук. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 220 с.
32. Гугнін Е. Феномен соціального капіталу / Е. Гугнін, В. Чепак // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 49–56.